

DOI: 10.59560/18291155-2024.2-133

ՄԱՐՏԻՆ ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ

*Հայաստանի Հանրապետության
Փաստաբանների պալատի
ՀՊԳ մոնիտորինգի պատասխանատու,
Երևանի «Գլաժոր» համալսարանի
իրավագիտության ամբիոնի դասախոս,
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու*

**ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԲԱԺԱՆՈՒՄԸ՝ ՈՐՊԵՍ
ՊԱՌԼԱՄԵՆՏԱՐԻՉՄԻ ԿԱՅԱՅՄԱՆ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏ ՊԱՅՄԱՆ**

Ամփոփագիր

Հոդվածում հանգամանորեն վերլուծվում է, որ իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման տեսության ամբողջական ձևավորումն ու սահմանադրական սկզբունքի ի հայտ գալը կապված են 17-18-րդ դարերում Անգլիայում, Ֆրանսիայում և ԱՄՆ-ում ծավալված քաղաքական իրադարձությունների հետ:

Առանձնացնելով պետական իշխանության երեք ճյուղեր՝ օրենսդիր, գործադիր և ֆեդերատիվ, այդպիսի բաժանման հիմքում, ի տարբերություն անտիկ շրջանի մտածողների, դնելով իշխանության գործառույթների բաժանումը պետական իշխանության տարբեր մարմինների միջև, որտեղ օրենքներ ընդունելու գործառույթը վերապահվեց օրենսդիր իշխանությանը (պառլամենտին), օրենքները կատարելու և պատժելու գործառույթը՝ գործադիր իշխանությանը (թագավորին), իսկ դաշինքներ կազմելու և գործարքներ կնքելու գործառույթը՝ ֆեդերատիվ իշխանությանը, Ջ. Լոքը հայեցակարգային առումով ամբողջացրեց իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման տեսությունը: Այն ժամանակակից ընկալմամբ թեև ամբողջական չէր ու տարբեր տեսանկյուններից քննադատվեցին նրա գաղափարները, սակայն, դրանով հանդերձ, Ջ. Լոքի առաջ քաշած տեսության

2(114)2024
ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ
ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՂԱՏԱՐԱՆ

իրավաքաղաքական նշանակությունը բարձր է գնահատվում, քանզի դրանք չէին սահմանափակվում միայն իշխանության մեխանիկական բաժանման սահմանմամբ:

Հոդվածում ներկայացվում է նաև, որ իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքի զարգացման գործում առանցքային դերակատարություն ունեցավ Շ. Մոնտեսքյոն, որն ի տարբերություն Ջ.Լոքի, դատական իշխանությունն առանձնացրեց գործադիր իշխանությունից:

Անդրադարձ է կատարվել հայրենական իրավագիտության մեջ իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման տեսությանն առնչվող հիմնահարցերին նույնպես:

Ողջ վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ հոդվածի հեղինակի կարծիքով՝ իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքի իմաստը հենց այն է, որ հնարավոր լինի խուսափել դրանց հակամարտությունից, վերին աստիճանը բարձրանալու նրանց ձգտումից ու բախումներից, որպեսզի բացառվի մեկ մարմնի կամ անձի ձեռքում պետական իշխանության գործառույթների կենտրոնացումը:

Հիմնաբառեր. Սահմանադրություն, օրենսդիր, գործադիր, դատական իշխանությունների բաժանում և հավասարակշռում, անցումային ժամանակաշրջան, կիսանախագահական մոդել, ՀՀ Գերագույն խորհուրդ, խորհրդարանական կառավարում, զսպումների և հակակշիռների կառուցակարգեր:

ՀՀ Սահմանադրության 4-րդ հոդվածում ամրագրված՝ իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքի գիտակցման գաղափարներն ունեն պատմական խորը արմատներ, որոնք ժամանակի ընթացքում պետական իշխանության կազմակերպման առջև ծառայած խնդիրների լուծման հրամայականով պայմանավորված՝ աստիճանաբար զարգանալով վերափոխվել են: Սակայն մշտապես նույնն է մնացել հարցադրումը, ըստ որի պետական իշխանության գործառույթները բոլոր դեպքերում չպետք է կենտրոնանան պետական իշխանութ-

յան մեկ մարմնի կամ առավել ևս՝ մեկ անձի ձեռքում: Պատմական բուրր ժամանակաշրջաններում էլ քննարկվող սկզբունքի զարգացումը պայմանավորված է եղել ոչ թե որևէ տեսական հայեցակարգ կյանքի կոչելու ցանկությամբ, այլ օբյեկտիվ հանգամանքներով, ինչն իր հերթին պայմանավորված է եղել տվյալ ժամանակաշրջանում պետական իշխանության կազմակերպման առջև ծառայած խնդիրների լուծման անհրաժեշտությամբ:

Պատմական համառոտ ակնարկ կատարելով իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքի ձևավորման ու զարգացման արմատներին՝ նշենք, որ պետական իշխանության կազմակերպման վերաբերյալ հարցերը քննարկման առարկա են եղել դեռևս հույն և հռոմեացի մտածողների կողմից, որոնք պետական կառավարումը բաժանում էին «**ճիշտ**» և «**սխալ**» ձևերի:

Այսպես՝ Պլատոնը կառավարման ճիշտ ձև էր համարում թագավորի օրինական իշխանությունը, օրինական ազնվապետությունը և օրինական ժողովրդավարությունը, իսկ սխալ ձևեր՝ բռնատիրությունը, օլիգարխիան և անօրինական ժողովրդավարությունը¹: Արիստոտելը կառավարման ճիշտ ձև ունեցող պետությունում առանձնացնում էր երեք մարմին՝ խորհրդակցական, մագիստրատուրա և դատական, ինչն ըստ էության սաղմնային վիճակում արտացոլում է ժամանակակից իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքի եռաթև բաժանման հայեցակարգը²: Պլատոնի և Արիստոտելի գաղափարների վերաբերյալ բավականին դիպուկ է արտահայտվել ակադեմիկոս Վ. Ներսեսյանցը, նշելով, որ նրանք հիմնական շեշտը դրել են ոչ թե աշխատանքի կազմակերպման ձևերի, այլ դրանց կրողների՝ սոցիալական շերտերի վրա, և տարբեր շերտերի միջև աշխատանքի արդար բաժանման հիման վրա իշխանության կազմակերպման մեջ էին տեսնում օրինականության ռեժիմի հնարավորությունը³: Պետական կառավարման խնդիրն

¹ Տե՛ս «The dialogues of Plato». Translated by B. Jowett, "Oxford University Press", 1982, էջ 72:

² Տե՛ս **Հարությունյան Ա.**, Եվրոպական միության իրավունքի հիմունքները: Եր., 2011, էջ 370:

³ Տե՛ս **Нерсесянц В.С.** Платон. - М.: «Юрид. лит», 1984, էջ 71:

անդրադարձել է նաև Պոլիբիուսը, որն առանձնացրել է կառավարման երեք պարզ ձևեր՝ միապետություն, արիստոկրատիա և դեմոկրատիա՝ դրա հիմքում դնելով կառավարում իրականացնող մարմինների քանակը, համաձայն որի՝ միապետությունում կառավարում է մեկ անձ՝ միապետը, արիստոկրատական կառավարման դեպքում՝ մի խումբ՝ արիստոկրատները, իսկ դեմոկրատիայի դեպքում՝ շատերը (ժողովուրդը)¹: Ըստ Պոլիբիուսի՝ կառավարման այս երեք ձևերը ժամանակի ընթացքում այլասերվել են, որի հետևանքով միապետությունը դարձել է բռնապետություն, արիստոկրատիան՝ օլիգարխիա, դեմոկրատիան՝ ամբոխավարություն, որոնք պատմական զարգացման ընթացքում հաջորդել են միմյանց:

Անտիկ շրջանի մտածողների առաջադրած մտքերը գաղափարական հիմք հանդիսացան Հին Հունաստանի և Հռոմի կառավարման գործընթացում: Մասնավորապես՝ Աթենքի կառավարման համակարգում մենք արդեն տեսնում ենք իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքի տարրեր. հինգհարյուրի խորհուրդը լայն առումով կատարում էր գործադիր, ժողովրդական ժողովը՝ օրենսդիր, իսկ արեոպագը՝ բարձրագույն դատական իշխանության գործառույթ: Պետական կառավարման զարգացած համակարգ էր ձևավորվել նաև Հին Հռոմում, որտեղ կառավարումն իրականացնում էին թագավորը, ժողովրդական ժողովը, սենատը և մագիստրատուրան²:

Իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման տեսության ամբողջական ձևավորումն ու սահմանադրական սկզբունքի ի հայտ գալն անմիջականորեն կապված են եղել 17-18-դարերում Անգլիայում, Ֆրանսիայում և ԱՄՆ-ում ծավալված քաղաքական իրադարձությունների հետ:

XVII դարում Անգլիայում տեղի ունեցած քաղաքական իրադարձությունների արդյունքում սկնհայտ դարձավ, որ կառավարման գործող մոդելն անարդյունավետ է, իսկ նոր հայեցակարգային մոտեցումների ամրագրումը՝ ժամանակի պահանջ: Այդպիսին հանդիսացավ թագավորական անսահմանափակ իշխանությունը բաժանման միջոցով

¹ Տե՛ս **Walbank, F.W.** Polybius, “University of California Press”, 1990, էջ 135-137:

² Առավել մանրամասն տե՛ս **Սաֆարյան Գ., Եսայան Ա.**, Հռոմեական իրավունք: Ուսումնական ձեռնարկ: Եր., 2011, էջ 35:

սահմանափակելու Ջ. Լոքի հայեցակարգը, որը փորձում էր հաշտեցնել գործող կառավարման խառը մոդելը իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման հայեցակարգի հետ: Առանձնացնելով պետական իշխանության երեք ճյուղեր՝ օրենսդիր, գործադիր և ֆեդերատիվ, այդպիսի բաժանման հիմքում, ի տարբերություն անտիկ շրջանի մտածողների, Ջ. Լոքը դրեց ոչ թե դասային ներկայացուցչության ապահովումը, այլ պետական իշխանության գործառույթների բաժանումը պետական իշխանության տարբեր մարմինների միջև, որտեղ օրենքներ ընդունելու գործառույթը վերապահվեց օրենսդիր իշխանությանը (պառլամենտին), օրենքները կատարելու և պատժելու գործառույթը՝ գործադիր իշխանությանը (թագավորին), իսկ դաշինքներ կազմելու և գործարքներ կնքելու գործառույթը՝ ֆեդերատիվ իշխանությանը: Ընդ որում, Ջ. Լոքը գործառութային առումով օրենսդիր իշխանությունը համարում էր պետական իշխանության բարձրագույն և բացառիկ ճյուղը, նշելով, որ ոչ ոք, օրենսդիր իշխանությունից բացի, չի կարող ընդունել օրենքներ, իսկ վերջինս իրավունք չունի օրենքներ ընդունելու լիազորությունը փոխանցելու այլ մարմնի¹:

Թեպետ Ջ. Լոքը հայեցակարգային առումով ամբողջացրեց իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման տեսությունը, այդուհանդերձ այն ժամանակակից ընկալմամբ դեռևս ամբողջական չէր: Դրանով պայմանավորված՝ գրականության մեջ տարբեր տեսանկյուններից քննադատվեցին նրա գաղափարները: Այսպես, Յ. Կրասնովը նշում է, որ Ջ. Լոքը պետական իշխանությունը բաժանեց երեք ճյուղերի, սակայն չնշեց, որ դրանք պետք է լինեն առանձին ձեռքերում, ինչպես նաև դատական իշխանությունը չառանձնացրեց գործադիր իշխանությունից²: Մ. Բոդեն նշում է, որ Ջ. Լոքը իշխանության երեք ճյուղերը չի համարում հավասար և չի նշում դրանց անկախության մասին³: Սակայն մյուս կողմից, ի հակադրություն նշված տեսակետների՝ մի շարք հեղի-

¹ Տե՛ս **Locke, J.** Two Treatises of Government. “Cambridge University Press”, 1988, էջ 176:

² Տե՛ս **Краснов Ю.К.** Принцип разделения властей в России: теория и практика // Право и управление. XXI век. 2005. № 1, էջ 2:

³ Տե՛ս **Bode, M.** Political philosophy of John Locke. “GRIN Verlag”, 2008, էջ 9:

նակներ, այդ թվում Մ. Վայլը, բարձր են գնահատում Ջ. Լոքի առաջ քաշած տեսության իրավաքաղաքական նշանակությունը՝ նշելով, որ նրա գաղափարները չեն սահմանափակվում միայն իշխանության մեխանիկական բաժանման սահմանմամբ¹:

Պետական իշխանության կազմակերպման գործող կառուցակարգերը քաղաքական ճգնաժամ էին հասունացրել նաև Ֆրանսիայում: 1789 թվականին սահմանադիր ժողովն ընդունեց «Մարդու և քաղաքացու իրավունքների մասին» հռչակագիրը, որի 16-րդ հոդվածում նշված էր՝ «**այն պետությունում, որտեղ չկա իշխանությունների բաժանման սկզբունք, չկա ազատություն**»²: Ֆրանսիայում թագավորական իշխանության սահմանափակման և իշխանությունների բաժանման ու հավասարակշռման սկզբունքի զարգացման գործում առանցքային դերակատարություն ունեցավ Շ. Մոնտեսքյուն, որը «Օրենքների ոգին» աշխատությունում ոչ միայն ամբողջական կերպով զարգացրեց իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման դասական տեսությունը³, այլև, ի տարբերություն Ջ. Լոքի, դատական իշխանությունն առանձնացրեց գործադիր իշխանությունից: Բարձր գնահատելով Շ. Մոնտեսքյոյի դերակատարությունը իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման տեսության զարգացման գործում՝ Մ. Վայլը նշում է, որ վերջինս ճանապարհ հարթեց իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքի համար, որը տարբեր կերպ զարգացավ Անգլիայում, իսկ եվրոպական այլ պետություններում և ԱՄՆ-ում այն երկար չմնաց որպես անգլիական տեսություն և շուտով դարձավ սահմանադրական կառավարման համընդհանուր սկզբունք⁴, իսկ Հեգելը Մոնտեսքյոյի հիշյալ աշխատությունն անվանեց հավերժական ստեղծագործություն⁵:

¹ Տե՛ս **Vile, M.** Constitutionalism and the Separation of Powers. Oxford. “Oxford University press”, 2nd ed, 1998, էջ 64:

² National Assembly of France, “Declaration of the Rights of Man and Citizen”. 1789, Article 16.

³ Տե՛ս **Montesquieu.** “The Spirit of Laws” translated by Thomas Nugent 1752, “Kitchener”, 2001, էջ 178:

⁴ Տե՛ս **Vile, M.** Եզվ. աշխ., էջ 105:

⁵ Տե՛ս **Нерсесянц В.С.** Философия права Гегеля. - М., “Юрист”, 1998, էջ 22:

Իշխանությունների բաժանման գաղափարն ուսումնասիրել են նաև Կանտը, Հեգելը և այլ մտածողներ: Այսպես, Ի.Կանտը իշխանությունների բաժանումը սահմանում է որպես մաքուր գիտակցված պահանջ և պետության հիմնարար սկզբունք: Պետությունը, նշում է նա, ներառում է երեք իշխանություններ, որոնք արտացոլում են մեկ եռյակի մեջ միավորված կամքը՝ գերագույն իշխանություն (ինքնիշխանություն) ի դեմս օրենսդրի՝ ժողովրդի, գործադիր իշխանություն՝ ի դեմս պետության ղեկավարի, և դատական իշխանություն, որը նշանակվում է պետության ղեկավարի կամ ընտրվում է ժողովրդի կողմից: Կանտը գտնում էր, որ ազատություն ապահովելու համար անհրաժեշտ է, որպեսզի այդ իշխանությունները տարանջատված լինեն: Սակայն, տարանջատված լինելով հանդերձ, դրանք չպետք է զրկված լինեն փոխադարձ կապի հնարավորությունից, քանզի հենց դրանց փոխազդեցության մեջ է երկրի բարօրությունը: Հեգելը գտնում էր, որ իշխանությունների բաժանումը «հանրային ազատության երաշխիք է»: Այդ երաշխիքն այն է, որ մի ճյուղը մյուսի նկատմամբ հսկողություն իրականացնելու իրավունք ունի¹:

Հարկ է նշել, որ ոչ միայն արտասահմանյան, այլև հայրենական իրավագիտության մեջ նույնպես ուսումնասիրության առարկա են եղել իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման տեսությանն առնչվող հիմնահարցերի տարբեր կողմերը: Չնայած դրան՝ այսօր էլ մեզանում դեռևս վիճելի (վիճարկելի) են սահմանադրաիրավական, այդ թվում՝ քննարկվող սկզբունքին վերաբերող մի շարք հարցեր:

Իշխանությունների բաժանման համակարգի արմատները պետք է փնտրել հենց Աստվածաշնչում, գրում է Ռ. Պապայանը: Նա հանգում է այն եզրակացության, որ «...Հայր-Աստված, Որդի-Աստված և Սուրբ Հոգի-Աստված երրորդությունում նախանշված են երկնային իշխանության երեք ճյուղերը, որոնք օրենսդիր, դատական և գործադիր իշխանությունների երկնային համարժեքներն են»²:

¹ Տե՛ս **Гегель**. Философия права. - М., 1990, էջ 67:

² Տե՛ս **Պապայան Ռ.Ա.**, Ժամանակակից իրավունքի քրիստոնեական արմատները: Մ., «Նորմա», 2002, էջ 218:

Պրոֆեսոր Ռ. Պետրոսյանը, հենվելով իրավաբանական գրականության մեջ առկա հիմնավորումների և հենց իրենց՝ Աստվածաշնչյան նորմերի վրա, ցույց է տվել, որ Հին Կտակարանից են սկիզբ առել իշխանության տարբեր ճյուղերի միջև հակակշիռներ և զսպումներ ստեղծելու գաղափարները, և որ իրավու նքն ու նրա հիմնարար ճյուղերը, դատարանն ու արդարադատությունն աստվածային ծագում ու բովանդակություն ունեն¹: Ըստ այդմ, ռուսական և եվրոպական իրավաբանական դպրոցի ներկայացուցիչների լայնածավալ քննարկումների արդյունքում ձևավորված գաղափարներն ու եզրահանգումները եկան ժխտելու ինչպես խորհրդային դավանությունը, ըստ որի՝ իշխանությունների բաժանումը և դատական անկախ իշխանության առաջացումը որակվում էր որպես բուրժուական իրավաքաղաքական ուսմունք (դոկտրին), այնպես էլ համաշխարհային իրավագիտության մեջ տիրապետող այն կանխադրույթը, որին համապատասխան դրանք ամբողջովին հանգեցվում էին զուտ աշխարհիկ ուսմունքի: Ընդ որում, ռուս հայտնի իրավագետները զուգահեռներ են անցկացրել Աստվածաշնչի և օրենսդիր ու գործադիր իշխանություններին հակակշռող, զսպող անկախ դատական իշխանության վերաբերյալ Կոնֆուցիուսի՝ չինական քաղաքակրթության 2600-ամյա բարոյաքաղաքական ուսմունքի միջև և դրանց մեկնությունների գիտական վերլուծության միջոցով հիմնավորել են Աստվածաշնչի՝ մարդկության պատմության մեջ առաջին Սահմանադրությունը լինելու, դատարանի և արդարադատության անկախության աստվածաշնչյան արմատների առկայության, ավելի քան 3000 տարի առաջ իշխանությունների բաժանման փաստերը: **Առաջ է քաշվել այն հետաքրքիր դրույթը, որ իրավունքը և դատական իշխանությունն առաջնային են (առաջացել են ավելի վաղ), քան աշխարհիկ (օրենսդիր և գործադիր) իշխանությունները:**

Պրոֆեսոր Գ. Հարությունյանն իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքը բնութագրում է հետևյալ հատկանիշներով.

¹ Տես **Պետրոսյան Ռ.Գ.**, Իրավունքի և օրենքի, դատարանի և արդարադատության աստվածաշնչյան հիմունքները: Եր., «Ոսկան Երևանցի», 2008, էջեր 3-11, 14-36, 48-49, 54-56:

իշխանության ճյուղերի հարաբերական անկախություն, անհրաժեշտ սահմանադրական ինստիտուտների առկայություն, իշխանության ճյուղերի լիազորությունների ամբողջականություն, պետական իշխանության հավասարակշռված գործունեության անընդհատություն¹:

Ակադեմիկոս Վ. Ներսեսյանցը գտնում է, որ պետական իշխանության տարանջատումը երեք ճյուղերի՝ օրենսդիր, գործադիր և դատական, լիովին համահունչ է պետական իշխանության բնույթին, դրանք կարող են լինել հենց երեքը և ոչ ավելին²:

Զխորանալով իշխանությունների բաժանման վերաբերյալ առաջ քաշված տեսությունների (տեսակետների) վերլուծությունների մեջ՝ միանգամից նշենք, որ անցնելով մարդկության (հասարակության) պատմության միջով, դրանք իրենց ուղղակի արտացոլումն են ստացել առաջին հերթին ԱՄՆ-ի 1787 թվականի Սահմանադրությունում, որը թեև իշխանությունների բաժանման մասին ուղղակի նորմ չի պարունակում, ինչպես ասենք՝ արել է այսօրվա Հայաստանը, բայց օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունների միջոցով պետական իշխանության իրականացումը սահմանել է հստակորեն, ու դա գործնականում կիրառվում է: ԱՄՆ-ի Սահմանադրության հայրերը, թեև քաջածանոթ էին Շ. Մոնտեսքյոյի և Ջ. Լոքի տեսություններին, այնուամենայնիվ իշխանությունների բաժանման հարցում առաջնորդվեցին Հին Կտակարանով, այսինքն՝ ստեղծեցին իրար ոչ ենթակա, այլ փոխկապակցված, մեկը մյուսին հակակշռող և զսպող օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանություններ, սահմանեցին գործադիր իշխանության ղեկավարի՝ նախագահի պաշտոնակալության երդում ԱՄՆ-ի Գերագույն դատարանի նախագահի առջև՝ Աստվածաշնչի վրա: Քննարկելով ԱՄՆ-ում գործող իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման մոդելը՝ Մ. Վայլն այն բնութագրում է երկու հատկանիշներով՝ իշխանության ճյուղերի բաժանման և զսպումների ու հավասարակշռման կառուցակարգերի առկայություն³, իսկ Լ. Ֆիշերը նշում է, որ հիմնադիր հայրերը հասկանում

¹ Տե՛ս **Հարությունյան Գ.Գ.**, Սահմանադրությունից սահմանադրականություն: Եր., «Նժար», 2004, էջ 25-26:

² Տե՛ս **Нерсесяиц В.С.** Общая теория права и государства. - М., 1999, էջ 45:

³ Տե՛ս **Vile M.** Politics in the USA. New York: Manchester University Press, 1999, էջ 6:

էին իշխանության ճյուղերի միջև զսպումների և հավասարակշռության անհրաժեշտությունը և այն, որ իշխանության ճյուղերի մեխանիկական բաժանումը կհանգեցնի իշխանության մեկ ճյուղի կողմից մյուսի լիազորությունների զավթման¹:

Իշխանությունների բաժանման սկզբունքի քննարկմամբ պայմանավորված՝ անդրադարձ կատարելով բուն պետական իշխանությանը՝ նկատենք, որ պետության և իրավունքի տեսաբաններն առաջին հերթին առանձնացնում են դրա կարգավորիչ, կազմակերպչական, պահպանական կամ պահպանիչ գործառույթները²: Նախ՝ պետական իշխանությունը ինքնիշխան (սուվերեն) բնույթ ունի, այսինքն՝ նա իր գործառույթներն իրականացնելիս ինքնուրույն է և անկախ ամեն մի այլ իշխանությունից ինչպես երկրի ներսում, այնպես էլ այլ պետությունների հետ հարաբերություններում:

Երկրորդ՝ «Պետական իշխանություն» կատեգորիան միասնական է, ուստի հարց է առաջանում՝ ինչպե՞ս հասկանալ «իշխանությունների բաժանում» հասկացությունը և չկամ արդյոք հակասականություն: **Անհրաժեշտ է նշել, որ պետական իշխանությունը բաժան-բաժան չի արվում, չի տրոհվում,** քանզի եթե իշխանության աղբյուրը և կրողը ժողովուրդն է, ապա ժողովրդին պատկանող իշխանությունը միակն է, միասնական, ժողովրդի կամքը չի կարելի մասնատել, ուստի խոսքը գործառույթների և իշխանության կառուցվածքների լիազորությունների խստիվ սահմանազատման մասին է, որպեսզի ապահովվի իշխանություններից յուրաքանչյուրի անկախության բարձր աստիճանը, հակակշիռների և զսպումների համակարգի ստեղծումը՝ բացառելով այդ իշխանություններից որևէ մեկի կողմից ամբողջ իշխանության բռնատիրումը: Սա է իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման տեսության (սկզբունքի) գլխավոր իմաստը: Նույն կարծիքին էր նաև մինչհեղափոխական շրջանի հայտնի իրավագետ Շերշենևիչը, որը գտնում էր, որ «Իրենց ուժով հավասար երեք իշխանու-

¹ Տե՛ս **Dresen, F.J. and Pomeranz, W.E.** Separation of Powers in Russia and Ukraine: a comparative perspective. Conference proceedings, Washington, Woodrow Wilson international Center for Scholars, 2011, էջ 9:

² Տե՛ս **Խաչատրյան Հ.Ն.**, Իշխանությունների տարանջատում և պառլամենտարիզմ: Եր., «Արեգ», 1994, էջ 5-25:

յուններ գոյություն ունենալ չեն կարող: Օրենսդրությունը, գործադրումը (կառավարումը) և դատարանը ոչ թե երեք իշխանություններ են, այլ ամբողջական, միասնական, անբաժանելի պետական իշխանության երեք ձևերն են կամ, ինչպես ասում են, իշխանության երեք գործառույթները»¹:

Ըստ հողվածի հեղինակի² իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքի իմաստը հենց այն է, որ հնարավոր լինի խուսափել դրանց հակամարտությունից, վերին աստիճանը բարձրանալու նրանց ձգտումից ու բախումներից, որպեսզի բացառվի մեկ մարմնի կամ անձի ձեռքում պետական իշխանության գործառույթների կենտրոնացումը:

Ժամանակի ընթացքում նշված սկզբունքի վերաբերյալ ձևավորված տեսակետների հիման վրա զարգացել են իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման «կոշտ» և «ճկուն» նմուշօրինակները:

«Կոշտ» նմուշօրինակը հատուկ է նախագահական կառավարման ձև ունեցող պետություններին: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ այդ մոդելի զարգացումը կապված է ԱՄՆ-ի սահմանադրության հետ, այն անվանվում է նաև ամերիկյան նմուշօրինակ:

«Ճկուն» նմուշօրինակը հատուկ է խորհրդարանական կառավարման ձև ունեցող պետություններին: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ դրա ծագումը կապված է Մեծ Բրիտանիայի հետ, այն անվանվում է նաև բրիտանական նմուշօրինակ, որի հիմքում ընկած են Զ. Լոքի գաղափարները:

Տեսական գրականության մեջ առկա են մի շարք աշխատություններ, որոնք վերլուծության առարկա են դարձրել իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման տարբեր նմուշօրինակների դրական և բացասական կողմերը, այդուհանդերձ, դրա արդյունքում չի հաջողվել ձևավորել որևէ նմուշօրինակի ակնհայտ առավելությունն ընդգծող միանշանակ ընդունելի հայեցակարգ: ՄԻԵԴ-ը՝ նույնպես նշում է, որ գոյություն չունեն իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքի վերաբերյալ միասնական մոտեցումներ: Մասնավորապես

¹ Տե՛ս **Шершеневич Г.Ф.** Общее учение о праве и государстве. - М., 1911, էջ 34: Մանրամասն տե՛ս նաև **Козбаненко В.** Правовые основы государственного управления. Общая часть. Учебное и научно-практическое пособие. - М., 2003:

Քլեյնը և մյուսներն ընդդեմ Նիդերլանդների գործով նշվում է, որ «ո՛չ Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածը և ո՛չ էլ որևէ այլ դրույթ չի պահանջում պետություններից համապատասխանեցնել իշխանության ճյուղերի փոխազդեցության թույլատրելի սահմանների հետ կապված որևէ տեսական հայեցակարգ»¹: Ուստի կարող ենք փաստել, որ տեսական գրականությունում և միջազգային իրավական ակտերում առկա չէ իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման նմուշօրինակներից որևէ մեկի ակնհայտ առավելությունը հիմնավորող որևէ հայեցակարգ, որի պարագայում յուրաքանչյուր պետություն ազատ է ընտրելու իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման նախընտրելի տեսակ:

Մեր համոզմամբ՝ դեռևս Շ. Շահամիրյանի «Որոգայթ փառաց»-ում ամրագրված էին դրույթներ, որոնք, առնչվելով իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքին, բավականին առաջադիմական էին: Այս Սահմանադրության 364-րդ հոդվածի համաձայն նախարարները, ավագները, հայրապետը և մյուս բարձր պաշտոնյաներն իրավունք չունեին դուրս գալ եկեղեցու և ավագների խորհրդի կողմից սահմանված իրենց իրավասությունների շրջանակներից: Մի շարք հեղինակներ, բարձր գնահատելով հիշյալ աշխատության իրավաքաղաքական նշանակությունը, նշում են, որ այն տարանջատում էր օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունները²:

Իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքի որոշ տարրեր ընկած էին նաև Հայաստանի առաջին Հանրապետության պետական կառավարման հիմքում³: Սակայն այն իր կարճատև գոյության ընթացքում չհասցրեց ձևավորել պետական իշխանության կազմակերպման գործուն համակարգ և 1920 թվականին խորհրդայնացվեց՝

¹ Տե՛ս *Kleyn and Others v. the Netherlands*. GG, Applications No. 39343/98-39651/98-43147/98-4664/99, 2003 May 6, point 193:

² Տե՛ս **Թեյլունց Մ.**, Իշխանությունների բաժանումը և հայ իրավաքաղաքական միտքը (18-րդ դարի երկրորդ կես): «Պատմա-բանասիրական հանդես», 2001, թիվ 3, էջ 183: Տե՛ս նաև **Թանանյան Գ.** «Որոգայթ փառաց» (հրատարակման 230-ամյակի առթիվ): «Պատմա-բանասիրական հանդես», էջ 146-147:

³ Առավել մանրամասն տե՛ս **Ղազինյան Գ., Վաղարշյան Ա.**, Հայոց իրավունքի պատմության հիմնահարցեր: Հին շրջանից մինչև մեր օրեր: ԵՊՀ հրատ., Եր., 2014, էջ 149-150:

դառնալով խորհրդային իրավամտաճողության կրողը: Մի շարք սահմանդրագետներ, այդ թվում՝ Մ. Բագլայը և Բ. Գափրաշիճեն, խորհրդային Միությունում իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքը չկիրառելը պայմանավորում էին կառավարող կուսակցության գերիշխանության հանգամանքով¹: Սահմանադրագետ Մ. Սպերանսկին դեռևս 20-րդ դարի սկզբին պնդում էր, որ միասնական «պետական իշխանությունը պետք է դրսևորվի երեք իշխանություններում՝ օրենսդիր, գործադիր և դատական: Անընդունելի է, երբ մեկ իշխանությունը և՛ ընդունում է օրենքը, և՛ կատարում է այն: Այստեղից հետևություն՝ անհրաժեշտ է նրա բաժանումը»²: Այս տեսությունը ձևական ուշադրության է արժանացել նաև խորհրդային տարիներին, երբ իրականում իշխանության բաժանումը մերժված գաղափարախոսություն էր³: Նման պայմաններում արդյունավետ չէր գործում նաև իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքի բաղկացուցիչ տարր համարվող զսպումների ու հակակշիռների կառուցակարգը, որի արդյունքում իշխանության ճյուղերի միջև ապահովված չէր բավարար հավասարակշռությունը:

Խորհրդային Միության փլուզումից հետո Հայաստանի Հանրապետությունում պետական իշխանության կազմակերպման հիմքում դրվեց իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքը, որը, մեր կարծիքով, սահմանադրական զարգացումներով պայմանավորված՝ անցել է զարգացման մի քանի հաջորդական փուլեր:

Այսպես՝ ա) 1990-1991 թթ. գործող խորհրդային կառավարումն ավելի շատ հարում էր խորհրդարանական կառավարման ձևին, բ) 1991-1995 թթ. գործող «հիբրիդային կառավարման» նմուշօրինակը ներառում էր խորհրդային, նախագահական և կառավարման այլ ձևերի տարրեր, գ) 1995-2005 թթ. գործում էր կիսանախագահական կառավարման խորհր-

¹ Տե՛ս **Баглай М.** Конституционное право Российской Федерации. - М.: “Инфра-Кодекс”, 1996, էջ 302:

² Տե՛ս **Сперанский М.М.** План государственного преобразования графа М.М. Сперанского. - М., 1905, էջ 22-26:

³ Տե՛ս **Тихомиров Ю.А.** Разделение властей или разделение труда. “Советское государство и право”, 1967, № 1. **Тихомиров Ю.А.** Власть и управление в социалистическом обществе. - М., 1998, էջ 84-89:

դարանական ձև, դ) 2005-2018 թթ.՝ կիսանախագահական կառավարման խորհրդարանական-նախագահական ձև, ե) 2018 թվականից՝ խորհրդարանական կառավարման ձև:

Հաջորդական փոփոխությունների արդյունքում ՀՀ-ում «փորձարկվել են» իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման գրեթե բոլոր հիմնական ձևերը: Օբյեկտիվ հարց է առաջանում. իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման այդպիսի հաճախականությամբ փոփոխությունը նպաստե՞լ է արդյոք նշված սկզբունքի արդյունավետ կիրառմանը:

Նշված հարցադրման շրջանակներում հարկ է նշել, որ յուրաքանչյուր պետությունում, այդ թվում՝ Հայաստանի Հանրապետությունում, իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքի արդյունավետ ապահովման տեսանկյունից առանցքային կարևորություն ունեն սահմանադրական կայունության ապահովման միջոցով ձևավորված, այդ թվում՝ քննարկվող սկզբունքին վերաբերող սահմանադրական արժեքների պահպանումը և զարգացումը: Այս պնդումը հիմնավորվում է նաև միջազգային փորձի վերլուծությամբ, օրինակ՝ Անգլիայում և ԱՄՆ-ում, որտեղ համապատասխանաբար արդյունավետ գործում են իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման խորհրդարանական և նախագահական ձևեր, որոնք հիշյալ պետություններում դարերի ընթացքում արմատավորվել և կայունության երաշխավորման շնորհիվ դարձել են պետական կառավարման մշակույթի անբաժան տարրեր:

Սահմանադրական կայունությունը պետության սահմանադրականության ամրապնդման և զարգացման նախապայման է, որը ենթադրում է ձևավորված արժեքների շարունակական զարգացման միջոցով սահմանադրության կայունության ամրապնդում: Սակայն չենք կարող չընդունել նաև, որ սահմանադրությունը, լինելով «կենդանի փաստաթուղթ», հասարակական զարգացումներին համընթաց «վերափոխման», «ժամանակակից դառնալու» անհրաժեշտություն է ձեռք բերում: Մի շարք պետություններում, որտեղ գոյություն ունի սահմանադրական մշակույթի զարգացման բարձր մակարդակ, ինչպես նաև առկա է կայացած սահմանադրական արդարադատության ինստիտուտ, սահմանադրու-

յունն առավելապես զարգանում է սահմանադրական նորմերի շարունակական մեկնաբանման միջոցով: Այս առումով թերևս հիշատակության արժանի է Լ. Ֆրիդմենի այն դիտարկումը, համաձայն որի՝ ԱՄՆ-ի Գերագույն դատարանը պարզապես չի մեկնաբանում սահմանադրության տեքստը, այսինքն՝ միայն չի հետազոտում, թե ինչ են սահմանադրության դրույթներում նկատի ունեցել գրողները, այլ անում է ավելին՝ մշակում և ընդլայնում է սահմանադրական դոկտրինը¹: Հենց այս հանգամանքով է պայմանավորված այն, որ ԱՄՆ-ի Սահմանադրության տեքստում մինչ օրս քիչ թվով փոփոխություններ են կատարվել, իսկ կատարվածներն էլ այսպես կոչված «հիմնարար» բնույթ չեն կրել, այսինքն՝ կառավարման ձևի փոփոխություն չեն առաջացրել:

Արձանագրելով, որ իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման տեսակների «հաճախակի» փոփոխությունը չի նպաստում նշված սկզբունքի պատշաճ կիրառման համար անհրաժեշտ սահմանադրական արժեքների պահպանմանն ու ամրապնդմանը՝ հարկ է նշել նաև, որ Հայաստանի Հանրապետությունում այս սկզբունքը բնութագրող ներկայիս մարտահրավերները կարող են առավել ամբողջական բացահայտվել այն դեպքում, երբ համալիր կերպով ուսումնասիրվեն մինչև 2015 թվականի ՀՀ Սահմանադրության փոփոխությունը Հայաստանի Հանրապետությունում ամրագրված իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման տեսակներից յուրաքանչյուրին բնորոշ առանձնահատկությունները՝ վերջնականորեն հասկանալու համար, թե ինչ գործոններ են ազդել իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման այսպես կոչված հայաստանյան մոդելի ձևավորման ու զարգացման վրա:

Մինչև 2015 թվականի ՀՀ սահմանադրական փոփոխությունները Հայաստանի Հանրապետությունում ամրագրված իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման մոդելները բնութագրող հիմնական հատկանիշները հեղինակն անհրաժեշտ է համարում դիտարկել հետևյալ հարցերի համատեքստում՝ ա) որքանով էր ապահովված պետական իշխանության օրենսդիր, գործադիր և դատական ճյուղերի ինստիտուցիո-

¹ Տե՛ս **Фридмен Л.** Введение в американское право. - М.: “Прогресс”, 1988, էջ 286:

նալ բաժանումը, բ) որքանով էր ապահովված պետական իշխանության օրենսդիր, գործադիր և դատական ճյուղերի հստակ բաժանումը, գ) որքանով էր ապահովված պետական իշխանության ճյուղերի անձնակազմերի առանձնացումը, դ) պետական իշխանության ճյուղերի միջև գործում էին արդյոք զսպումների և հավասարակշռման այնպիսի կառուցակարգեր, որոնց միջոցով հնարավոր կլիներ իշխանության ճյուղերի միջև ապահովել սահմանադրական հավասարակշռվածություն, ե) գործում էր արդյոք իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքի երաշխավորման արդյունավետ համակարգ:

Հայաստանի Հանրապետությունում իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքն առաջին անգամ նորմատիվ-իրավական ամրագրում ստացավ 1990 թվականի օգոստոսի 23-ին ընդունված «Հայաստանի անկախության մասին» հռչակագրում¹, որի 9-րդ կետում, ի թիվս այլ սկզբունքների, նշվում էր նաև օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունների տարանջատման սկզբունքը: 1991 թվականի սեպտեմբերի 25-ին ընդունվեց «Անկախ պետականության հիմնադրույթների մասին» օրենքը, որի 3-րդ հոդվածում ամրագրվեց, որ Հայաստանի Հանրապետությունն իր տարածքում ապահովում է օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունների տարանջատումը: Օրենսդիր իշխանությունը վերապահվեց ՀՀ Գերագույն խորհրդին, գործադիր իշխանությունը՝ Հանրապետության նախագահին, իսկ դատական իշխանության մասով հստակ ամրագրում տրված չէր, միայն նշվում էր, որ ՀՀ դատական իշխանությունների համակարգը, իրավասությունների շրջանակը և փոխհարաբերությունների հարցերը կարգավորվում են ՀՀ օրենսդրությամբ (4-6-րդ հոդվածներ):

1990-1995 թվականների գործող իրավակարգավորումների պայմաններում պետական իշխանության ճյուղերի ինստիտուցիոնալ համակարգը հստակեցված չէր: «Գերագույն խորհրդի մասին» օրենքի 10-րդ

¹ Անկախության հռչակագրի հիման վրա իրավական բարեփոխումների հիմնական ուղղությունների մասին առավել մանրամասն տես **Վաղարշյան Ա.**, Հայաստանի անկախության հռչակագիրը և ժողովրդավարական, իրավական հասարակության ռազմավարության օրենսդրական կենսագործումը 1990-1991 թթ.: «Բանբեր Երևանի համալսարանի. Իրավագիտություն» գիտական հանդես, 2015, թիվ 3 (18), էջ 3-15:

հողվածի համաձայն՝ ՀՀ Գերագույն խորհուրդը սահմանում էր պետական իշխանության, պետական կառավարման և դատական իշխանության մարմինների իրավասությունը, կազմակերպման և գործունեության կարգը: Մեր կարծիքով՝ նշված նորմը խնդրահարույց էր այն տեսանկյունից, որ միմյանցից առանձնացնում էր «պետական իշխանության», «պետական կառավարման» և «դատական իշխանության» մարմիններ հասկացությունները: Ավելին, այսպիսի մոտեցումը չէր բխում իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքից, քանզի դատական իշխանությունը պետական իշխանության բաղկացուցիչ է, հետևաբար և՛ այն պետք է դիտարկվեր պետական իշխանության մարմինների համակարգում:

«Հայաստանի անկախության մասին» հռչակագրի ընդունումից հետո մինչև «Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի մասին» ՀՀ օրենքի ընդունումն (01.08.1991 թ.) ընկած ժամանակահատվածում ՀՀ-ում պետական իշխանության բարձրագույն մարմինը ՀՀ Գերագույն խորհուրդն էր, որի ձեռքում կենտրոնացված էին պետական իշխանության հիմնական գործառույթները: «Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի մասին» օրենքի ընդունումից հետո պետական իշխանության մարմինների համակարգում իր գործառույթների ծավալով առանցքային դերակատարություն ստանձնեց Հանրապետության Նախագահը, իսկ ՀՀ Գերագույն խորհրդի գործառույթները և լիազորությունները խիստ նվազեցին: Այդ պարագայում Հանրապետության Նախագահը ձեռք բերեց լայն լիազորություններ և քաղաքական դերակատարություն: Մինևույն ժամանակ, ՀՀ Գերագույն խորհրդին չվերապահվեցին այնպիսի լիազորություններ, որոնց միջոցով հնարավոր կլիներ զսպել և հավասարակշռել Հանրապետության Նախագահին:

Այսպիսով, 1990-1995 թվականները կարելի է դիտարկել որպես անցումային ժամանակաշրջան, որի ընթացքում առաջ քաշվեցին պետական իշխանության կազմակերպման հիմնադրույթները: Այդ համատեքստում ուրվագծվեց նաև այն մոտեցումը, որ պետական իշխանության կազմակերպման հիմքում պետք է ընկած լինի իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքը:

Քննարկվող սկզբունքի ապահովման տեսանկյունից առանցքային կարևորություն ունեցավ 1995 թվականի ՀՀ Սահմանադրությունը, որով նախատեսվեց կիսանախագահական կառավարման՝ նախագահական-խորհրդարանական մոդել: Պետական իշխանության կազմակերպման հիմքում դրվեց իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքը, որն ամրագրվեց Սահմանադրության 5-րդ հոդվածում: Ինչ խոսք, սահմանադրական մակարդակով իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքի ամրագրումն իրապես ձեռքբերում էր: Սակայն Սահմանադրության 5-րդ հոդվածով ամրագրված դրույթը, մեր կարծիքով, հակասական էր: Խնդիրն այն է, որ Սահմանադրության նշված հոդվածում նշվում էր, որ մի կողմից պետական իշխանությունն իրականացվում է Սահմանադրությանը և օրենքներին համապատասխան, իսկ մյուս կողմից՝ պետական մարմինները և պաշտոնատար անձինք իրավասու են կատարել այնպիսի գործողություններ որոնց համար լիազորված են օրենսդրությամբ: «Օրենսդրությամբ» հասկացությունը խնդրահարույց էր, քանի որ այդ պայմաններում պետական ու տեղական ինքնակառավարման մարմիններին ու պաշտոնատար անձանց լիազորություններ կարող են վերապահվել նաև օրենսդրության մաս հանդիսացող ենթաօրենսդրական ակտերով, ինչը, մեր կարծիքով, չէր բխում Սահմանադրության 5-րդ հոդվածի դրույթից, ըստ որի՝ պետական իշխանությունը պետք է իրականացվեր Սահմանադրությանը և օրենքներին համապատասխան:

1995 թվականի Սահմանադրության՝ իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքի հետ կապված առանցքային դրույթներից մեկն էլ թերևս այն էր, որ դրա 49-րդ հոդվածի 1-ին մասն ամրագրեց, որ Հանրապետության Նախագահը հետևում է Սահմանադրության պահպանմանը, ապահովում օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունների բնականոն գործունեությունը: Հանրապետության նախագահին լայն սահմանադրական լիազորությունների տրամադրումն ինքնին հանգեցրեց պետական իշխանության մյուս ճյուղերի հետ հարաբերություններում գործադիր իշխանության՝ ի դեմս Հանրապետության նախագահի, գերիշխանության: Հետևաբար, այդ պարագայում բավակա-

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԴՄՏՄՐԱՆ ՏԵՂԵԿՎԳԻՐ 2(114)2024

նին դժվար էր խոսել Հանրապետության Նախագահի կողմից պետական իշխանության ճյուղերի բնականոն գործունեության և դրանց միջև հավասարակշռության ապահովման մասին:

1995 թվականի Սահմանադրությամբ հստակեցված չէր գործադիր իշխանության ինստիտուցիոնալ համակարգը: Սահմանադրության 85-րդ հոդվածում նշվում էր, որ գործադիր իշխանությունն իրականացնում է Կառավարությունը: Սահմանադրության 86-րդ հոդվածում արդեն նշված էր, որ Կառավարության նիստերը հրավիրում և վարում է Հանրապետության նախագահը կամ նրա հանձնարարությամբ՝ վարչապետը: Փաստորեն, մի կողմից Սահմանադրությունն ամրագրում էր, որ գործադիր իշխանությունն իրականացնում է Կառավարությունը, բայց և նշում էր, որ Կառավարության նիստերը ղեկավարում է Հանրապետության նախագահը: Այս պայմաններում անորոշ էր մնում գործադիր իշխանության ոլորտում Հանրապետության Նախագահի իրավական կարգավիճակը:

1995 թվականի Սահմանադրությամբ կառավարության գործունեության կազմակերպման ոլորտում առանցքային դերակատարությունը Հանրապետության Նախագահին էր: Կառավարությունը միանձնյա ձևավորվում էր նրա կողմից, հետևաբար և՛ քաղաքական պատասխանատվություն էր կրում Հանրապետության Նախագահի առջև, իսկ Ազգային ժողովն այդ հարցում լիազորություն չունէր:

Սահմանադրության 1995 թ. տեքստում երաշխավորված չէր նաև Ազգային ժողովի գործունեության կայունությունը: Հանրապետության նախագահը Սահմանադրությամբ իրեն վերապահված լիազորությունների շրջանակում իր հայեցողությամբ ցանկացած ժամանակ կարող էր արձակել Ազգային ժողովը, ինչը խաթարում էր իշխանության օրենսդիր և գործադիր ճյուղերի միջև սահմանադրական հաշվեկշռվածությունը՝ հոգուտ գործադիր իշխանության:

Սահմանադրությամբ հստակեցված չէր նաև իշխանության ճյուղերի գործառության բաժանումը: Այդ տեսանկյունից խնդրահարույց էր Սահմանադրության 56-րդ հոդվածը, համաձայն որի՝ Հանրապետության նախագահը հրապարակում էր հրամանագրեր և կարգադրություն-

ներ, որոնք չէին կարող հակասել Սահմանադրությանը և օրենքներին: Նշված դրույթը Հանրապետության նախագահին հնարավորություն էր տալիս հրապարակելու ակտեր, որոնք իրականում չէին հակասում Սահմանադրությանը և օրենքներին, սակայն կարգավորում էին այնպիսի իրավահարաբերություններ, որոնց կարգավորումը Հանրապետության նախագահի սահմանադրական լիազորությունների շրջանակից դուրս էր: Բացի այդ, Սահմանադրության 78-րդ հոդվածով նախատեսված էր օրենսդրության պատվիրակման (դելեգավորման) ինստիտուտը, որի պայմաններում կառավարությունը կարող էր ընդունել օրենքի ուժ ունեցող որոշումներ, ինչն ինքնին չէր դիտարկվում որպես իշխանության ճյուղերի գործառության թափանցանք:

Այսպիսով՝ Սահմանադրության 1995 թ. տեքստում գործող իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման մոդելը բնութագրվում էր հետևյալ հատկանիշներով.

ա) իշխանությունների գործառության ինստիտուցիոնալ բաժանումը հստակ չէր.

բ) օրենսդիր և գործադիր իշխանության ճյուղերի միջև խախտված էր հավասարակշռվածությունը, քանի որ գործում էր հզոր լիազորություններով օժտված Հանրապետության նախագահ, ինչը հանգեցրել էր բավականին սահմանափակ լիազորություններ և քաղաքական դերակատարություն ունեցող Ազգային ժողովի առկայության.

գ) Ազգային ժողովի գործունեության կայունությունը երաշխավորված չէր, քանի որ այն ցանկացած պահի կարող էր արձակվել Հանրապետության նախագահի կողմից.

դ) Հանրապետության նախագահը միանձնյա կերպով արտախորհրդարանական ճանապարհով ձևավորում էր կառավարություն և կարող էր ցանկացած ժամանակ իր հայեցողությամբ պաշտոնանկ անել վարչապետին.

ե) բավականին թույլ էին դատական իշխանության անկախության երաշխիքները, որի արդյունքում դատական իշխանությունն ըստ էության սերտաճած էր գործադիր իշխանության հետ: Դրա վառ ապացույցը բոլոր դատավորներին ՀՀ նախագահի կողմից նշանակելը, ինչպես նաև

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆ

նրանց կարգապահական տույժերի ենթարկելու մասին իրավակարգավորումներն էին:

2005 թվականին Հայաստանի Հանրապետությունում կատարվեցին սահմանադրական փոփոխություններ, որոնց արդյունքում անցում կատարվեց իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման խորհրդարանական-նախագահական մոդելի: Այս մոդելին անցնելով՝ օրենսդիր և գործադիր իշխանության ճյուղերի ոլորտներում Հանրապետության նախագահի լիազորությունները որոշ չափով նվազեցին. ընդլայնվեց Ազգային ժողովի լիազորությունների շրջանակը: Հանրապետության նախագահը մասամբ զրկվեց «միանձնյա» կառավարություն ձևավորելու լիազորությունից՝ լիազորությունը կիսելով Ազգային ժողովի հետ: Բացի այդ, նա զրկվեց իր հայեցողությամբ վարչապետին պաշտոնանկ անելու լիազորությունից, այդ լիազորությունը փոխանցվեց Ազգային ժողովին: Սահմանադրությամբ ամրագրվեցին Ազգային ժողովի արձակման հիմքերը և կարգը, ուստի Հանրապետության նախագահը զրկվեց նաև Ազգային ժողովն արձակելու հայեցողական իր լիազորությունից:

Չնայած վերը կատարված փոփոխություններին՝ կիսանախագահական մոդելի առկայությամբ նույնպես գործադիր իշխանությունը շարունակում էր երկատված բնույթ ունենալ, թեկուզև գործադիր իշխանության ոլորտում նախագահ - կառավարություն փոխհարաբերություններում առաջինիս դերակատարությունը նվազեց:

Թեև Սահմանադրության 2005 թ. տեքստում Հանրապետության նախագահի լիազորությունները նվազեցին, այդուհանդերձ իրականում նրա դերակատարության ծավալը կախված էր Նախագահ - Ազգային ժողով փոխհարաբերությունների բնույթից: Մասնավորապես այն դեպքում, երբ Հանրապետության նախագահը չուներ խորհրդարանական մեծամասնության աջակցությունը, վարչապետը կարող էր Հանրապետության նախագահից ձեռք բերել գործունեության ինքնուրույնություն, եթե վայելում էր խորհրդարանական մեծամասնության աջակցությունը: Մյուս կողմից, եթե Հանրապետության նախագահն ուներ խորհրդարանական մեծամասնության աջակցությունը, ապա վարչապետը դառնում էր նրա քաղաքական ծրագրերն իրականացնողը:

2005 թվականի փոփոխություններով ՀՀ Սահմանադրությամբ ընդլայնվեցին Ազգային ժողովի լիազորությունները, ինչը պայմանավորված էր հետևյալ գործոններով. ա) Ազգային ժողովն այլևս չէր գտնվում արձակման մշտական սպառնալիքի տակ, բ) ընդլայնվեցին Ազգային ժողովի լիազորությունները կառավարության ձևավորման հարցում, գ) վերացվեց օրենսդրական պատվիրակման ինստիտուտը, դ) սահմանադրական մակարդակով հստակեցվեց միջազգային պայմանագրերի այն շրջանակը, որ պետք է վավերացվեր Ազգային ժողովի կողմից:

2005 թվականի սահմանադրական փոփոխությունների արդյունքում նույնպես չհաջողվեց պետական իշխանության ճյուղերի միջև ապահովել բավարար սահմանադրական հավասարակշռվածություն: Առկա էր քաղաքական գերկենտրոնացման և սահմանադրական ճգնաժամերի առաջացման իրական հնարավորություն¹: Այն դեպքերում, երբ Հանրապետության նախագահի և խորհրդարանական մեծամասնության քաղաքական հայացքները տարբերվում էին, կարող էր առաջանալ սահմանադրական ճգնաժամ:

Եզրակացությունն այն է, որ իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման հիշյալ մոդելների դեպքում Հայաստանի Հանրապետությունում պետական իշխանության ճյուղերի ինստիտուցիոնալ ու գործառության ինստիտուցիոնալ հստակության և իշխանության ճյուղերի միջև զսպումների և հավասարակշռության ապահովման տեսանկյունից միշտ էլ եղել են խնդիրներ: 1995 թվականի խմբագրությամբ Սահմանադրությամբ նախատեսված իրավակարգավորումների պայմաններում ձևավորվել էր պետական իշխանության գործառույթների և լիազորությունների չհավասարակշռված գերկենտրոնացում Հանրապետության նախագահի ձեռքում, ինչն անմիջականորեն հանգեցրել էր պետական իշխանության օրենսդիր և դատական իշխանության ճյուղերի նկատմամբ գործադիր իշխանության գերիշխանության: 2005 թվականի փոփոխություններով ՀՀ Սահմանադրությամբ սահմանադրական մակարդակում Հանրապետության նախագահի գործառույթների և լիազոր-

¹ Առավել մանրամասն տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգ»: Եր., «Տիգրան Մեծ», 2014, էջ 18-21:

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԴՄՏԱՐԱՆ 2(114)2024

րությունների շրջանակը որոշ չափով սահմանափակվեց, սակայն դրանից Հանրապետության նախագահի քաղաքական դերակատարությունը և գերիշխող դիրքը չնվազեցին:

2015 թվականի խմբագրությամբ ՀՀ Սահմանադրությամբ անցում կատարվեց խորհրդարանական կառավարման ձևի, ինչը հանգեցրեց նաև իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման խորհրդարանական մոդելի անցման: Իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման խորհրդարանական ճկուն մոդելը բավականին արդյունավետ կիրառվում է խորհրդարանական կառավարման ձև ունեցող եվրոպական մի շարք առաջատար պետություններում, սակայն դա դեռ բավարար երաշխիք չէ հուսալու, որ այն կարող է արդյունավետ գործել նաև Հայաստանի Հանրապետությունում: Թերևս այդ մտայնությամբ է պայմանավորված այն հանգամանքը, որ Հայաստանի Հանրապետությունում խորհրդարանական կառավարման մոդելին անցնելուց հետո էլ հասարակական-քաղաքական շրջանակներում շարունակվում են քննարկումներն առ այն, թե արդյոք խորհրդարանական մոդելին անցումը լուծում է քաղաքական համակարգի գերկենտրոնացվածության, գործադիր իշխանության համակարգում գործառույթների հստակ սահմանազատման, Ազգային ժողովի քաղաքական դերակատարության բարձրացման, արդարադատության համակարգի անկախության երաշխավորման և նմանատիպ առանցքային հարցերը, որոնք վեր են հանվել դեռևս Սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգում¹:

Արձանագրենք, որ վերը նշված մտահոգությունը գոյության իրավունք ունի և հիմնավոր է թվում այն համատեքստում, որ Հայաստանի Հանրապետությունում տեղի ունեցած 2005 թվականի սահմանադրական բարեփոխումների իրականացման առանցքային հարցերի շրջանակը նույնպես շոշափվում էր վերը նշված խնդիրների լուծման հետ: Սակայն, ինչպես ցույց տվեց իրականությունը՝ նշված խնդիրները 2005 թվականի սահմանադրական բարեփոխումների արդյունքում չհաջողվեց լուծել և համեմատաբար կարճ ժամկետում (10 տարում) այդ խնդիր-

¹ Այս մասին առավել մանրամասն տես «Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգի» 10-րդ էջը:

ների լուծման նպատակով սահմանադրական նոր փոփոխությունների իրականացման անհրաժեշտություն առաջացավ:

Կարծում ենք, որ գործող խմբագրությամբ Սահմանադրությամբ իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման խորհրդարանական մոդելին անցումն ինքնին դեռևս բավարար երաշխիք չէ զարգացնելու այն պնդումը, որ Հայաստանի Հանրապետությունում լուծվել են պետական իշխանության առջև ծառայած խնդիրները: Սակայն խորհրդարանական մոդելին անցումը բոլոր դեպքերում կարող է իշխանության կազմակերպման հիմքում այնպիսի մոտեցումներ ներդնելու նոր խթան հանդիսանալ, որոնք հիմնավորապես երաշխիք կդառնան Սահմանադրությամբ ամրագրված կառուցակարգերի արդյունավետ կիրառումն ապահովելու համար: Գտնում ենք, որ այսօր էլ Հայաստանի Հանրապետությունում իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման խորհրդարանական մոդելին անցումն ինքնին բարդ գործընթաց է՝ պայմանավորված կատարվելիք փոփոխությունների համալիր բնույթով և առանձնահատկություններով: Իսկ խորհրդարանական մոդելին սահուն, առանց սահմանադրական ճգնաժամերի անցումը չապահովվելը, ապանակ իշխանության ճյուղերի միջև զսպումների, հավասարակշռման և փոխլրացումների գործուն մեխանիզմների անլիարժեքությունն անխուսափելիորեն կհանգեցնեն գործառույթ-ինստիտուտ-լիազորություն սահմանադրական շղթայի խաթարմանը՝ իր բացասական հետևանքներով: Նշվածից խուսափելու համար, մեր կարծիքով, անհրաժեշտ է պետական իշխանության մարմինների փոխհարաբերությունների հիմքում դնել այնպիսի մոտեցումներ, որոնք խարսխված կլինեն խորհրդարանական մոդելին բնորոշ առանձնահատկությունների ընկալման և գործնականում դրանց կիրառումն ապահովելու վրա: Ըստ այդմ, 2015 թվականի փոփոխություններով ՀՀ Սահմանադրությամբ իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման խորհրդարանական մոդելը բնութագրող հիմնական հատկանիշները և առկա հիմնախնդիրների վերհանումը անհրաժեշտ ենք համարում դիտարկել հետևյալ շրջանակներում՝ ա) հստակեցված է արդյոք պետական իշխանության ճյուղերի ինստիտուցիոնալ համակարգը, բ) ինչպիսի՞ ինստիտուցիոնալ և գործառույթային

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԴՄՏԱՐԱՆ
 ◆ ՏԵՂԵԿՎԳԻՐ
 ◆ 2(114)2024

կարգավիճակ է ձեռք բերել Հանրապետության նախագահը, գ) Հանրապետության նախագահին վերապահվել են բավարար լիազորություններ խորհրդարանական մոդելի պարագայում իր գործառույթները պատշաճ իրականացնելու համար, դ) խորհրդարանական կառավարման ձևի պայմաններում ինչպիսի՞ գործառույթային դերակատարություն է ստանձնել օրենսդիր իշխանությունը՝ ի դեմս Ազգային ժողովի, ե) նախատեսվել են օրենսդիր իշխանության կողմից գործադիր իշխանության նկատմամբ արդյունավետ և գործուն վերահսկողության իրականացման բավարար երաշխիքներ, զ) ապահովվել է դատական իշխանության անկախությունը, է) խորհրդարանական կառավարման ձևի պայմաններում ինչպիսի՞ գործառույթային դերակատարություն են ստանձնել կառավարությունը և վարչապետը:

Մեր կարծիքով, թվարկված հարցերից յուրաքանչյուրն առանձին ուսումնասիրության և մշակման կարիք ունի, որոնց կանդիդատները հաջորդ հոդվածներում:

Օգտագործված իրավական ակտերի և գրականության ցանկ

1. **Հարությունյան Ա.**, Եվրոպական միության իրավունքի հիմունքները: Եր., 2011:
2. **Սաֆարյան Գ., Եսայան Ա.**, Հռոմեական իրավունք: Ուսումնական ձեռնարկ: Եր., 2011, էջ 35:
3. **Պապայան Ռ.Ա.**, Ժամանակակից իրավունքի քրիստոնեական արմատները: Մ., «Նորմա», 2002:
4. **Պետրոսյան Ռ.Գ.**, Իրավունքի և օրենքի, դատարանի և արդարադատության աստվածաշնչյան հիմունքները: Եր., «Ոսկան Երևանցի», 2008:
5. **Հարությունյան Գ.Գ.**, Սահմանադրությունից սահմանադրականություն: Եր., «Նժար», 2004:

6. **Խաչատրյան Հ.Ն.**, Իշխանությունների տարանջատում և պառլամենտարիզմ: Եր., «Արեգ» 1994:

7. **Թելունց Մ.**, Իշխանությունների բաժանումը և հայ իրավաքաղաքական միտքը (18-րդ դարի երկրորդ կես): «Պատմաբանասիրական հանդես», 2001, թիվ 3: **Թանանյան Գ.** «Որոգայթ փառաց» (հրատարակման 230-ամյակի առթիվ): «Պատմաբանասիրական հանդես»:

8. **Ղազինյան Գ., Վաղարշյան Ա.**, Հայոց իրավունքի պատմության հիմնահարցեր: Հին շրջանից մինչև մեր օրեր: Եր., ԵՊՀ հրատ., 2014:

9. **Վաղարշյան Ա.**, Հայաստանի անկախության հռչակագիրը և ժողովրդավարական, իրավական հասարակության ռազմավարության օրենսդրական կենսագործումը 1990-1991 թթ.: «Բանբեր Երևանի համալսարանի, Իրավագիտություն» գիտական հանդես, 2015, թիվ 3 (18):

10. «Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգ»: Եր., «Տիգրան Մեծ»:

11. National Assembly of France, “Declaration of the Rights of Man and Citizen”. 1789, Article 16.

12. **Kleyn and Others v. the Netherlands.** GG, Applications No. 39343/98-39651/98-43147/98-4664/99, 2003 May 6, point 193.

13. “The dialogues of Plato”. Translated by B. Jowett, “Oxford University Press”, 1982.

14. **Vile, M.** Politics in the USA, New York: Manchester University Press, 1999.

15. **Dresen, F.J. and Pomeranz, W.E.** Separation of Powers in Russia and Ukraine: a comparative perspective. Conference proceedings, Washington, Woodrow Wilson international Center for Scholars, 2011.

16. **Walbank, F.W.** Polybius. “University of California Press”, 1990.

17. **Locke, J.** Two Treatises of Government, “Cambridge University Press”, 1988.

18. **Bode, M.** Political philosophy of John Locke, “GRIN Verlag”, 2008.

19. **Vile, M.** Constitutionalism and the Separation of Powers. Oxford. “Oxford University press”, 2nd ed, 1998.

20. **Montesquieu**. “The Spirit of Laws”. translated by Thomas Nugent, 1752, “Kitchener”, 2001.

21. **Краснов Ю.К.** Принцип разделения властей в России: теория и практика // Право и управление. XXI. век, 2005. № 1.

22. **Нерсесянц В.С.** Платон. - М.: “Юрид. Лит”, 1984.

23. **Нерсесянц В.С.** Философия права Гегеля. - М.: “Юрист”, 1998.

24. **Гегель**. Философия права. - М.: 1990.

25. **Нерсесянц В.С.** Общая теория права и государства. - М., 1999.

26. **Шершеневич Г.Ф.** Общее учение о праве и государстве. - М., 1911.

27. **Козбаненко В.** Правовые основы государственного управления, общая часть: Учебное и научно-практическое пособие. - М., 2003.

28. **Баглай М.** Конституционное право Российской Федерации. - М.: “Инфра-Кодекс”, 1996.

29. **Сперанский М.М.** План государственного преобразования графа М.М. Сперанского. - М., 1905.

30. **Тихомиров Ю.А.** Разделение властей или разделение труда // “Советское государство и право”, 1967, № 1.

31. **Тихомиров Ю.А.** Власть и управление в социалистическом обществе. - М., 1998.

32. **Фридмен Л.** Введение в американское право. - М., “Прогресс”, 1988.

РАЗДЕЛЕНИЕ ВЛАСТИ КАК НЕОБХОДИМОЕ УСЛОВИЕ ДЛЯ СТАНОВЛЕНИЯ ПАРЛАМЕНТАРИЗМА

Аннотация

В статье подробно анализируется связь полного формирования разделения властей и теории балансирования, а также возникновения конституционного принципа с политическими событиями Англии, Франции и США в XVII-XVIII веках.

Выделяя три ветви государственной власти: законодательную, исполнительную и федеральную (в основу такого разделения, в отличие от мыслителей античного периода, полагавших разделение государственных функций между различными органами государственной власти, где функция принятия законов принадлежала законодательной власти (парламенту), функция исполнения законов и наказания – исполнительной власти (королю), а функция формирования союзов и заключения сделок – федеральной власти), концептуально Дж. Локк завершил теорию разделения и баланса властей. Она, по современному пониманию, и не была полной, и его идеи подвергались критике с разных точек зрения, тем не менее юридическое и политическое значение выдвинутой им теории высоко оценивалось, потому что она не ограничивалась определением механической силы.

В статье также показано, что в развитии принципа разделения и балансирования властей ключевую роль имел Ш. Монтескье, который, в отличие от Дж. Локка, отделил судебную власть от исполнительной власти.

Была сделана ссылка также на основные вопросы, связанные с теорией разделения и балансирования властей в отечественной юридической практике.

Принимая во внимание все вышеизложенное, по мнению автора статьи, смыслом принципа разделения и балансирования властей является возможность избежания их конфликта, их желания подняться на высший уровень, чтобы исключить концентрацию функций государственной власти в руках одного органа или лица.

Ключевые слова: Конституция, законодательный, исполнительный, судебный, разделение власти и баланс, переходный период, полу-президентская модель, Верховный Совет РА, парламентское правление, структуры ограничений и балансов.

2(114)2024
 STԵՂԵԿԱԳԻՐ
 ՌԱՍՏԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆ

**POWER SHARING
AS A NECESSARY CONDITION
FOR THE FORMATION OF PARLIAMENTARISM**

Annotation

The article analyzes in detail that the full formation of the separation of powers and the theory of balancing, as well as the emergence of the constitutional principle, is associated with political events developing in England, France and the USA in the 17th and 18th centuries.

Distinguishing three branches of government: legislative, executive and federal, the basis of such a division, in contrast to the thinkers of the ancient period, who believed the division of state functions between various government bodies, where the function of passing laws was on the legislative branch (parliament), the function of executing laws and punishment was on the executive branch (king), and the function of forming alliances and concluding deals is to federal power, conceptually J. Locke completed the theory of separation and balance of powers. According to modern understanding, it was not complete and his ideas were criticized from different points of view, however, at the same time, the legal and political significance of the theory he put forward was highly appreciated, because they were not limited to the definition of mechanical force. The article also shows that S. Montesquieu played a key role in the development of the principle of separation and balancing of powers, which unlike J. Locke, separated the judicial power from the executive power.

Reference was also made to the main issues related to the theory of separation and balancing of powers in domestic legal practice.

Taking into account all of the above, in the opinion of the author of the article, the meaning of the principle of power of separation and balancing of powers is that it is possible to avoid their conflict, their desire to rise to the highest level, in order to exclude the concentration of functions of state power in the hands of one body or person.

Keywords: Constitution, legislative, executive, judicial, separation of powers and balance, transition period, semi-presidential model, Supreme Council of the Republic of Armenia, parliamentary government, structures of limits and balances.

Հոդվածը հանձնված է խմբագրություն 29.04.2024 թ., տրվել է գրախոսության 03.05.2024 թ., ընդունվել է տպագրության 07.05.2024 թ.: